UDK 37.013:316.77

# TA’LIM JARAYONIDA ATTRAKTOR TUSHUNCHASI VA UNING PEDAGOGIK TALQINI

**Abduvoxidova Umidaxon Shuxratjon qizi,**
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi rivojlanishini yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi ichki omillarni anglash hamda ularni pedagogik jihatdan maqsadli boshqarish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. An’anaviy ta’lim nazariyasida ko‘pincha o‘qituvchi, darslik, baholash kabi tashqi ta’sirlar ta’lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi omillari sifatida qaraladi. Sinergetik yondashuv esa murakkab tizimlarda ichki dinamika, o‘zaro ta’sir va o‘z-o‘zini tashkil etish jarayonlarining ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [2].

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirish, ta’lim oluvchining qobiliyat va imkoniyatlarini rivojlantirish, uning mustaqil fikrlashi va individual rivojlanishini ta’minlash muhim vazifalar sifatida belgilangan [1]. Shu nuqtayi nazardan, sinergetikadagi **attraktor** tushunchasi ta’lim jarayonining ichki mexanizmlarini tushuntirishda muhim metodologik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Sinergetikada attraktor (lotincha *attrahere* — “tortmoq”) dinamik tizimning vaqt o‘tishi bilan intiladigan nisbatan barqaror holati yoki rivojlanish yo‘nalishini anglatadi. Sodda qilib aytganda, attraktor — tizimning ma’lum holat yoki yo‘nalishga intilishini belgilovchi omil. Pedagogik nuqtayi nazardan esa attraktorni o‘quvchi rivojlanishini ma’lum yo‘nalishga undovchi maqsad, qiziqish, ehtiyoj, qadriyat yoki faoliyat mazmuni sifatida talqin qilish mumkin [2].

Attraktor tushunchasining pedagogik talqini o‘quvchining rivojlanishini faqat tashqi boshqaruv orqali emas, balki uning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, maqsadlari va faoliyatga bo‘lgan munosabati bilan bog‘liq holda tushuntirish imkonini beradi. Bunday yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki o‘z rivojlanishining faol subyekti sifatida qaraladi.

Sinergetik yondashuv doirasida attraktorlarning turli shakllarini pedagogik jarayonga tatbiq etish mumkin. Jumladan:

1. Nuqtaviy attraktorlar — o‘quvchining muayyan aniq maqsadga, masalan, imtihondan muvaffaqiyatli o‘tish, kasb egallash yoki muayyan natijaga erishishga yo‘naltirilganligini ifodalaydi. Bunday attraktorlar qisqa yoki o‘rta muddatli faoliyatni rag‘batlantirishi mumkin.

2. Davriy attraktorlar — o‘quvchining muayyan faoliyat turiga nisbatan barqaror qiziqishi bilan tavsiflanadi. Musiqa, sport, ilmiy izlanish, texnika yoki ijodiy faoliyatga bo‘lgan doimiy qiziqish bunga misol bo‘la oladi.

3. Murakkab yoki “g‘alati” attraktorlar — o‘quvchi rivojlanishining ko‘p variantli, murakkab va oldindan to‘liq bashorat qilib bo‘lmaydigan yo‘nalishlarini ifodalaydi. Bunday holatlar ijodiy, nostandart va mustaqil fikrlashning shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [2].

Shu jihatdan attraktorni ta’lim jarayonida faqat bitta aniq maqsad bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. U o‘quvchining rivojlanish jarayonida shakllanadigan va o‘zgarib boradigan motivatsion, kognitiv hamda qadriyatli yo‘nalishlarni ham qamrab oladi.

Ta’lim jarayonida attraktor tushunchasidan foydalanish o‘quvchining individual imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda pedagogik muhitni tashkil etish imkonini beradi. Bunda bir nechta amaliy yo‘nalishni ajratish mumkin.

Birinchi yo‘nalish — maqsad-attraktorni shakllantirish**.** O‘qituvchi o‘quvchining qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olgan holda aniq, mazmunli va erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilashga ko‘maklashadi. Mazkur maqsad o‘quvchi uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lishi muhim.

Ikkinchi yo‘nalish — muhit-attraktorni yaratish**.** Ta’lim muhiti o‘quvchida qiziqish, xavfsizlik, hamkorlik va ijodiy faollikni yuzaga keltiradigan tarzda tashkil etiladi. Bunday muhit o‘quvchining ta’lim faoliyatiga ichki ehtiyoj asosida jalb etilishiga yordam beradi.

Uchinchi yo‘nalish — ijtimoiy attraktordan foydalanish**.** O‘qituvchi va tengdoshlarning ijobiy munosabati, guruhga mansublik hissi, hamkorlik va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash o‘quvchining ta’lim faoliyatidagi barqarorligini kuchaytirishi mumkin. Ayniqsa, hamkorlikka asoslangan ta’lim jarayonida mazkur omilning ahamiyati yuqori.

To‘rtinchi yo‘nalish — rivojlanishning muhim bosqichlarida attraktorni qo‘llab-quvvatlash**.** O‘quvchi qiyinchilik yoki tanlov holatiga duch kelganida, o‘qituvchi unga avval belgilangan maqsadni anglash, faoliyatining mazmunini qayta ko‘rib chiqish va keyingi harakat yo‘nalishini belgilashda yordam beradi. Bu o‘quvchining ta’lim motivatsiyasini saqlab qolishiga ko‘maklashadi.

Attraktor tushunchasining pedagogik talqini ta’lim motivatsiyasini statik holat sifatida emas, balki dinamik va rivojlanuvchi jarayon sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi. O‘quvchining qiziqishlari, ehtiyojlari va maqsadlari vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Shu sababli pedagogik ta’sir ham bir marotabalik emas, balki o‘quvchining rivojlanish dinamikasiga mos ravishda takomillashib borishi lozim.

Bunday yondashuv o‘qituvchining rolini ham kengaytiradi. O‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining rivojlanish yo‘nalishini anglashiga, maqsadlarini belgilashiga, ta’lim muhitidan samarali foydalanishiga va o‘z faoliyatini refleksiv baholashiga ko‘maklashuvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi.

Attraktor g‘oyasi ta’lim sifatini baholashga ham qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Bunda faqat o‘quvchining o‘zlashtirish darajasini emas, balki uning mustaqil ta’lim olishga intilishi, bilimga qiziqishi, kasbiy yo‘nalishi, ijodiy faolligi va o‘z rivojlanishini boshqarish qobiliyatini ham hisobga olish mumkin.

Shu bilan birga, attraktor tushunchasini pedagogik jarayonga tatbiq etishda uning metaforik-metodologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Sinergetikadagi fizik-matematik mazmunni pedagogik jarayonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uning asosiy tamoyillaridan — o‘z-o‘zini tashkil etish, rivojlanishning ko‘p variantliligi, ichki va tashqi omillarning o‘zaro ta’siri kabi g‘oyalardan pedagogik maqsadlarda foydalanish maqsadga muvofiq.

**Xulosa.** Attraktor tushunchasining pedagogik talqini ta’lim jarayonini o‘quvchining ichki rivojlanish mexanizmlari bilan bog‘liq holda tushuntirish imkonini beradi. Mazkur yondashuvda o‘quvchining maqsadi, qiziqishi, ehtiyoji, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari uning ta’lim faoliyatini yo‘naltiruvchi muhim omillar sifatida qaraladi.

Ta’lim jarayonida maqsad-attraktor, muhit-attraktor va ijtimoiy attraktorlardan foydalanish o‘quvchilarning ta’lim motivatsiyasi, mustaqil faoliyati va rivojlanish faolligini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi mumkin. Bunda o‘qituvchining vazifasi o‘quvchini doimiy tashqi nazorat ostida ushlab turishdan ko‘ra, uning ichki motivatsiyasi va rivojlanish ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhitni yaratishdan iborat bo‘ladi.

Shunday qilib, attraktor tushunchasidan pedagogikada foydalanish ta’lim jarayonini o‘z-o‘zini rivojlantirish, mustaqil faoliyat va shaxsiy maqsadlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan tizim sifatida talqin qilish uchun metodologik asos yaratadi. Mazkur yondashuv ayniqsa shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va rivojlantiruvchi ta’lim tamoyillarini amalga oshirishda muhim nazariy imkoniyatlarga ega.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:**

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. Князева Е.Н. Синергетическая парадигма в образовании. — Москва: Прогресс, 2013. — 312 с.
3. Арпентьева М.Р. Синергетика и педагогика: интеграция подходов. — Калуга: КГУ, 2016. — 228 с.
4. Yo‘ldoshev B.Q., Usmonboeva M. Ta’lim jarayonida sinergetik yondashuv. — Toshkent: Fan, 2018. — 134 b.
5. Ergashev B.B. Oliy ta’limda sinergetik yondashuv imkoniyatlari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 98 b.
6. Rahimova D.S. O‘qituvchi tayyorlashda sinergetik model. — Farg‘ona: FarDU, 2020. — 96 b.

7. Nazarov Q.T. Pedagogik mahorat asoslari. — Toshkent: TDPU, 2020. — 184 b.
8. Mirzayev T.I. Boshlang‘ich ta’limda yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: O‘qituvchi, 2021. — 160 b.
9. U.D. Kadyrov, GU Kadyrov. DRUG ADDICTION AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. SCIENCE AND INNOVATION, INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 3 (ISSUE 3), 80-83.
10. U.D. Qodirov, I.I. Khojiboev, A.E. Turakhanov, A.S.Nurmamatov. Psychological Factors In The Development Of Professional Competences Of Trainees Increasing Qualification In The System Of Public Education. European Journal of Molecular & Clinical Medicine 7 (3), 3836-3843.